

А.А. АЗАТБАҚЫТ¹✉, А.М. КАРТАЕВА², А.Т. ТАМАЕВ³

¹С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің PhD докторанты

(Қазақстан, Өскемен қ.), e-mail: aigani.86@mail.ru

²филология ғылымдарының докторы,

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің профессоры

(Қазақстан, Өскемен қ.), e-mail: kartaeva2011@mail.ru

³педагогика ғылымдарының кандидаты,

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің доценті

(Қазақстан, Алматы қ.), e-mail: alpisbai@mail.ru

М. ӘУЕЗОВТІҢ АЛҒАШҚЫ ӘҢГІМЕЛЕРІН ЖАҢАША ОҚЫТУ

Аңдатпа. Мақалада төл әдебиетіміздің ғана емес, бүкіл адамзат әдебиеті мен мәдениетінде танымал талантты жазушы М. Әуезовтің әңгімелерін оқыту арнайы сөз етіледі. М. Әуезовтің алғашқы әңгімелерінің көркемдік-идеялық ерекшелігін жоғары оқу орнында оқытудың жолдары қарастырылады. Жоғары мектепте жазушының әңгімелерінің көркемдік-идеялық ерекшелігін талдау арқылы студенттермен жүргізілетін оқытудың әдіс-тәсілдері ұсынылады. М. Әуезовтің жазушылық қырымен қатар, әдебиеттану ғылымындағы іргелі зерттеулері, ал ұстаздық жолындағы педагогикалық еңбегі, психологиялық, философиялық ой-тұжырымдарының маңызын сөз етеді. Сонымен қатар мақалада жоғары мектепте қаламгердің алғашқы әңгімелерінде көтерілген адамзаттық мәселені шешуде студенттермен жүргізілетін жұмыс түрлері қарастырылады. Жазушының алғашқы әңгімелері көркемдік-идеялық негізін, көтерген проблематикасын, характерді сомдаудағы шеберлігін жоғары оқу орнында оқытудың жолдары қарастырылады. Жоғары мектепте студенттерді оқыту барысында әңгімеге сюжеттік-композициялық талдау, кейіпкерлерін жан-жақты талдау, мәтінді меңгерту, әдеби талдау түрлерін жүргізе отырып, студенттерді танымдық жұмыстарға, зерттеу жұмыстарына жұмылдыру жолдарын көрсетеді. Автор жоғары оқу орындарында М. Әуезовтің әңгімелерін оқытуда студенттерді рухани тазалыққа, адамгершілікке, имандылыққа, оқырмандық қабілетін арттыруға жетелеудің тәрбиелік жағын көрсетеді. Қазіргі оқыту жүйесіндегі жазушының әңгімелерінің оқу-тәрбие үдерісіндегі маңызына тоқталады. Жазушы шығармашылығының жаңаша оқытылуы мен бүгінгі оқырманның қаламгердің туындыларын жаңаша қабылдауы, көзқарасы жайлы сөз етіледі. Сонымен қатар автор болашақ қазақ әдебиеті мамандарының ой-өрісін, шығармашылық қабілеттері мен өз мүмкіндіктерін дамытуда ұлттық құндылығымыз болып табылған көркем сөздің зергері, кеменгер жазушы М. Әуезовтің мұрасының өміршендігін, құндылығын бағалауға жетелеу деген қорытынды жасайды.

Кілт сөздер: жоғары мектеп, білім беру, әңгімені оқыту, мәтін талдау, әдіс-тәсілдер.

***Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

Азатбақыт А.А., Картаева А.М., Тамаев А.Т. М. Әуезовтің алғашқы әңгімелерін жаңаша оқыту // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2022. – №4 (126). – Б. 318–327. <https://doi.org/10.47526/2022-4/2664-0686.27>

***Cite us correctly:**

Azatbaqyt A.A., Kartayeva A.M., Tamayev A.T. M. Auezovtin algashqy angimelerin janasha oqytu [Teaching the First Stories of M. Auezov in a New Way] // Iasauı universitetinin habarshysy. – 2022. – №4 (126). – B. 318–327. <https://doi.org/10.47526/2022-4/2664-0686.27>

А.А. Azatbakyt¹, А.М. Kartayeva², А.Т. Tamayev³

¹*PhD Doctoral Student of S. Amanzholov East Kazakhstan University
(Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk), e-mail: aigani.86@mail.ru*

²*Doctor of Philological Sciences, Professor of S. Amanzholov East Kazakhstan University
(Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk), e-mail: kartaeva2011@mail.ru*

³*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of Abai Kazakh National Pedagogical University
(Kazakhstan, Almaty), e-mail: alpisbai@mail.ru*

Teaching the First Stories of M. Auezov in a New Way

Abstract. The article deals with the study of the stories of the talented writer M. Auezov, known not only in our original literature, but in all human literature and culture. The ways of teaching the artistic and ideological features of M. Auezov's first stories at the university are considered. High school offers methods of teaching students through the analysis of the artistic and ideological features of the writer's stories. Along with the literary side, M. Auezov speaks about the importance of fundamental research in the field of literary criticism, and pedagogical work in the field of teaching, psychological and philosophical ideas. In high school, in the first stories of the writer, the types of work with students in solving human problems are considered. The first stories of the writer are considered as a means of teaching art and worldview, raising questions, skills of character development in the university. The author shows ways to engage students in cognitive work, research, conducting thematic-compositional analysis of the conversation, a comprehensive analysis of the characters, mastering the text, literary analysis in the teaching of students in high school. He shows the educational side of teaching students the stories of M. Auezov in higher education, leading students to spiritual purity, improving reading skills. Emphasizes the importance of the writer's stories in the educational process in the modern educational system. The speech goes about the new research of the writer's work and the new perception of the writer's work. Guide future specialists of Kazakh literature to assess the vitality and value of fiction, including the heritage of M. Auezov, which is our national value.

Keywords: higher school, education, teaching stories, text analysis, methods and techniques.

А.А. Азатбакыт¹, А.М. Картаева², А.Т. Тамаев³

¹*PhD докторант Восточно-Казахстанского университета имени С. Аманжолова
(Казахстан, г. Усть-Каменогорск), e-mail: aigani.86@mail.ru*

²*доктор филологических наук,
профессор Восточно-Казахстанского университета имени С. Аманжолова
(Казахстан, г. Усть-Каменогорск), e-mail: kartaeva2011@mail.ru*

³*кандидат педагогических наук,
доцент Казахского национального педагогического университета имени Абая
(Казахстан, г. Алматы), e-mail: alpisbai@mail.ru*

Преподавание первых рассказов М. Ауезова по новой методике

Аннотация. В статье рассматривается изучение рассказов талантливого писателя М. Ауезова. Рассматриваются пути обучения художественно-идейной особенностей ранних рассказов М. Ауезова в вузе. В высшей школе методы обучения учащихся анализируются способом анализа художественно-мировоззренческих особенностей рассказов писателя. Помимо литературной стороны, М. Ауезов говорит о значении фундаментальных исследований в области литературоведения, педагогической работы в области педагогических, психологических и философских идей. В высших школах в первых

рассказах писателя рассматриваются виды работы с учениками в решении человеческих проблем. Первые рассказы писателя рассматриваются как способы обучения художественно-мировоззренческой основе, поднятым вопросам, навыкам развития характера в вузе. В высших школах обучаются приемам привлечения учащихся к познавательной работе, исследовательской работе, проведению сюжетно-композиционного анализа беседы, комплексному анализу персонажей, освоению текста, литературоведческому анализу. Автор показывает воспитательную сторону обучения студентов рассказам М. Ауезова в высшей школе, приведение студентов к духовной чистоте, совершенствованию навыков чтения. Подчеркивается значение рассказов писателя в образовательном процессе в современной образовательной системе. Речь идет о новом исследовании творчества писателя и новом восприятии творчества писателя. Направить будущих специалистов казахской литературы на оценку жизнеспособности и ценности художественной литературы, в том числе наследия М. Ауезова, являющегося нашей национальной ценностью.

Ключевые слова: высшая школа, образование, обучение рассказам, анализ текста, методы и приемы.

Кіріспе

М. Ауезов – заманымыздың заңғар жазушысы, кемеңгер ұстаз, ғалым, қазақ әдебиетінде қайталанбас талант иесі. Жазушы туындылары әлемнің бірнеше тілдеріне аударылып, күллі әлемді шарлады. Ол туралы профессор Ш. Ыбыраев: «Ұлы жазушы, ғалым, қоғам қайраткері М. Ауезовтің көркем мұрасы біздің төл әдебиетіміздің ғана емес, бүкіл адамзат мәдениетінің де жетістігі. Оның шығармашылық қарымы ауқымды да бай. Романшы, драматург, ғалым, сценаршы, аудармашы – бұл ұлы қаламгер дарынының толық емес тізімі. Оның Абай туралы эпопеясы мен асқан шеберлікпен жазылған шағын әңгімелері, повестері ХХ ғасырдағы қазақ әдебиетінің қорына мәңгілік енді», - деп аса зор баға береді [1, 3-б.].

Тәуелсіз елімізде М. Ауезов мұрасы зерттелу үстінде, жазушылық қырымен қатар, әдебиеттану ғылымындағы іргелі зерттеулері, ұстаздық жолындағы педагогикалық еңбегі, психологиялық, философиялық ой-тұжырымдары жан-жақты зерделенуде. Күні бүгінге дейін М. Ауезовтің өмірі мен шығармашылығы жайлы жазылған зерттеулер педагогика, психология, философия, т.б. ғылым саласында ғылыми-теориялық жағынан зерделеніп, өз бағасын алып келеді. Ауезовтану ғылымын зерттеушілер Ғ. Мүсірепов, С. Сейфуллин, Б. Кенжебаев, Ә. Тәжібаев, З. Ахметов, Е. Ысмайылов, С. Қирабаев, З. Қабдолов, Р. Бердібаев, З. Кедрин, Л. Ауезова, Р. Нұрғали, М. Мырзахметұлы, Т. Жұртбай, К. Сыздықов, Ж. Дәдебаев, Г. Пірәлиева және т.б. зерттеуші-ғалымдардың еңбектерінің маңызы зор.

Уақыт озған сайын қаламгердің асыл мұрасын зерттеушілер өз ізденістерін табуда, ал әр заман легіне сай жазушының мұрасын жас ұрпаққа оқыту – келелі мәселе. Яғни, М. Ауезов шығармашылығын тұтастай оқытудың бағдарламасын құру мәселесі және оны жүргізудің тиімді әдістемесін ұсыну әдіскер ғалымдар мен ұстаздар қауымынан терең ізденісті талап етуде. Ал білім мен тәрбие саласында М. Ауезовтің жазушылық талантымен қатар, ұстаздық еңбегі, педагогикалық ой-тұжырымдарының да маңызы зор. Сондықтан да қазіргі білім беру саласында жазушының мұрасын оқытуды жаңа қырынан қарастырып, жаңаша әдіс-тәсілдерін енгізу зерттеудің мақсаты болып отыр.

Жоғары мектепте Ауезовті оқыту мәселесі қазіргі таңда жаңаша қарастырылуда. Заман озған сайын өткен тарихымызды зерделей келе, жаңаша көзқараспен оқытуды қолға алдық. Қазіргі жас ұрпақ мектеп табалдырығынан бастап М. Ауезов мұрасымен сусындап, кейін келе жоғары оқу орындарында рухани азығын толықтыра түседі. Жоғары оқу орындарында Ауезовті тану әлемі тереңірек әрі ғылыми арнаға бұрады. Студенттерді эстетикалық ләззатқа,

адамгершілікке, рухани тазалыққа жетелеуде дәріс сабақтарының, практикалық сабақтардың маңызы зор. Ең бастысы, рухани құндылықтарымызды дәріптеуші оқырман тәрбиелеуді мақсат етеміз.

М. Әуезовтің алғашқы әңгімелерін студенттерге оқытудың өзіндік ерекшеліктері бар. Жазушы әңгімелерін оқытуда тек мазмұны ғана емес, ең бастысы, оның негізгі проблематикасы, жазушының идеялық-эстетикалық мұраты, сол жолдағы табысы сөз етіледі. Сюжет, композиция тұтастығы, тіл көркемдігі, характерлердің жасалу жолдары талданып беріледі.

Зерттеу әдістері

Зерттеу жұмысының барысында М. Әуезов әңгімелерінің көркемдік ерекшелігін танытуда оқытудың жаңаша әдіс-тәсілдері (FILA кестесі, «ПОПС» формуласы, «Төрт сөйлем» әдісі, «Оқырман үні») қарастырылып, сонымен қатар жазушы әңгімелерін талқылау барысында аннотациялық талдау, сюжеттік-композициялық талдау, кейіпкерлерін жан-жақты талдау, мәтінді меңгерту, әдеби талдау түрлері жасалынып, образды талдау, проблемалық талдау, жан-жақты және т.б. талдаулар шығарманың көркемдік идеясын ашып, көркемдік ерекшелігін таныта түсті. Сол сияқты ақпараттарды өңдеу, салыстыру, жүйелеу, қорытындылау әдіс-тәсілдері кеңінен қолданыс тапты.

Талдау мен нәтижелер

М. Әуезов – проза жанрын әлемдік биік деңгейге көтерген талантты жазушы, жиырмасыншы жылдардың бас кезінде жазылған алғашқы туындыларымен-ақ жазушылық шеберлігін танытқан дарынды қаламгер. «Көксерек», «Жетім», «Қорғансыздың күні», «Қараш-Қараш оқиғасы», «Қыр суреттері», «Қыр әңгімелері», «Үйлену», «Қаралы сұлу» атты алғашқы әңгімелерінде адамзатқа тән мәселені көтерді. Адамның бойындағы рухани дилемалардың қақтығыстары, модернизмдік ерекшеліктердің барлығы Әуезовтың әңгімелеріндегі көркемдік ерекшеліктер болып саналады. Сол себептен де көркем прозаның бастауында-ақ қорғансыз жандардың тағдырын шынайы суреттеді. М. Әуезовтің алғаш әңгімелері мен повестерін жазған тұста-ақ оның суреткерлік шеберлігі еуропалық деңгейдегі жазушы деген бағаға ие болғаны бүгінгі жұртшылыққа белгілі. Академик жазушы С. Мұқанов: «1921 жылы жазылған «Қорғансыздың күні» атты алғашқы әңгімесімен Мұхтар шын мағынасындағы еуропалық прозаның дәрежесіне көтерілді», - деп әділ баға берген еді [2, 25–26-бб.]. «Жазушының жиырма төрт жасында жарық көрген «Қорғансыздың күні» әңгімесі қазақ топырағындағы прозалық шығарма жазудың балаң шағы мен таптаурын тәсілін жаңа сатыға көтеріп, туған әдебиетіміздің абыройын еуропалық деңгейге шығарған айтулы туынды болды» [3, 39-б.]. Қоғамның өз ортасындағы мәселенің күллі адамзатқа ортақ проблемаға ұласуы жазушының шеберлігі. Ал жазушының бұл туындылары адам тағдырын шынайы жеткізген, оқырманының сезімі иірімдеріне әсер еткен туындылар деуге болады.

«Кемеңгер жазушының теңдесі жоқ шеберлігін, оның көркемдік дамуымызға қосқан жаңалығын түрлі тұсынан қарастырудың қажеттігі бар. М. Әуезовтің шығармашылық тәжірибесі күллі қаламгерлерімізге өшпес өнеге, таусылмас тәлім. Әсіресе, жазушының адам мінезін, табиғат суретін терең реалистікпен берудегі жаңашылдығы, әдеби тілімізді қалыптастырудағы қызметі баса көрсетіледі», - дейді ғалым Р. Бердібай [4, 6–7- бб.].

М. Әуезов әңгімелері тақырыбы, көркемдік әлемі, көркемдік-идеялық жағынан кең құлашты десек, ал кейіпкерлерінің характер жағынан сомдалуы, ондағы тартыстарды берудегі шеберлігін атап көрсетуге болады. Өйткені көркем туынды – өмір қайшылықтарынан туындайтын, суреткердің көркемдік деңгейінен танытатын, реалды өмірдің күрделі де көркем интерпретациялары болып саналады. Өмірдің өзі – тартыс. Өнердің шындығы – өмірдегі түрлі тартыстың салдары. Тартыс – катарсис. Әдебиеттегі тартыс – образ түзуші фактор. М. Әуезов әңгімелеріндегі қайталанбас күрделі кесек

образдары осы тартыстың нәтижесі екені сөзсіз. Адам мен қоғам, қоғам мен қоғам, адам мен адам арасындағы тартыстың салдары заман бейнесін, характерлер типін тудырады. Ол туралы М. Әуезов «Әр жылдар ойлары» еңбегінде: «...характерлер қатынасқан күрестартыстар ғана шығарманы кең құлашты, масштабты етеді. Характерінің бір ғана қырынан көрінген адам кесек бейне бола алмайды, ол үшін кейіпкерді барлық қырынан жан-жақты талдау керек», - деген [5, 48-б.]. Бұл қаламгердің жазушылық шеберлігін аша түседі. Қаламгердің қай шығармасын алсаңыз, характер сомдау шеберлігі әр қырынан ашыла түседі. Сондай-ақ кейіпкерлерінің тағдырына сай адам характерін ашуда аса зор талғамдық танытады.

М. Әуезов алғашқы әңгімелерінде сол кездегі қазақ тұрмысындағы толғағы жеткен мәселелерді көтереді. Төңкеріске дейінгі қазақ аулындағы әлеуметтік теңсіздікті, әділетсіздікті, озбырлықты, адамдар арасындағы қым-қиғаш қайшылықтарды нанымды бейнелейді. Қорғансыздар мен панасыздар, жетімдер тағдыры реалистік тұрғыдан көрінеді. М. Әуезов бұл әңгімелерінде гуманизм мәселелерін жоғары көтереді.

М. Әуезов алғашқы әңгімелерінде «Қорғансыздың күні», «Жетім», «Оқыған азамат», т.б. қорғансыздар мәселесін көтерді. Жазушының алғашқы әңгімелері әлем әдебиетіндегі шоқтығы биік туындыларымен қатарласып, бір ғана ұлттың емес, күллі адамзатқа тән проблеманы көтергенімен құнды болады.

Жазушының прозалық тұңғыш шығармасы «Қорғансыздың күні» атты әңгімесі қазақ ауылының өмірінен алынған аса бір ауыр шындықты, адамның жаны түршігерлік сұмдықты баян етеді. Жазушы бұл әңгімесінде әлділердің, озбырлардың қорғансыз жандарға жасаған хайуандығын бейнелейді. Осы оқиғалардың барлығын жазушы аса мұңды тебіреніспен оқырманға шебер тілмен жеткізеді. Мәселен, «Қандай арамдық, не бұзық, құлқы болып еді? – Ешбіріне жауап жоқ» [6, 107–253-бб.].

Бұл үзінді Ғазизаның зұлымдыққа ұшыраған кезінен алынып отыр. Сорлы күйге ұшыраған, ыза кернеген Ғазиза жайлы жазушы ары қарай: «Өмірінде сыртына шықпаған ашу, ыза, намыс барлық еркін билеп, дуылдап басына бір-ақ шықты», - деп суреттейді [6, 107–253-бб.].

Ар, намыс, ұят деген танымдар жазушы әңгімелерінің басты нысаны екені белгілі.

Жоғары мектепте М. Әуезовтің прозалық туындыларын оқытуда көркем шығарманың мазмұнын толық меңгерте отырып, ондағы кейіпкердің характерін айқындауда көркем шығармадағы сөз бен ой сырына студенттерді үнілткен жөн. Басты назар оқырманның көркем мәтінді қабылдауы, түйсінуді, сезінуді, өзіндік ой қорытуы. Өйткені қазіргі білім беру парадигмасындағы «интерпретация» мәселесі білім алушылардың субъективті көзқарастарына, күрделі интеллектуалды ойларына, индивидуалды мәдениетінің өсуіне зор жағдай жасайды. Ал көздеген мақсатқа жету үшін оқытушы тарапынан талдау жұмыстары ұйымдастырылады. Талдау – әр сабақтың өзегі. Әдіскер-ғалым Т. Ақшоплақов: «Жазушының жан дірілімен, лүпілімен, ыстық жүрегімен жазылған көркем туындының әуен-сазын естімеген шәкірт әдебиеттен нәр ала алмайды. Тек көркем шығарманы оқыған кейіпкермен бірге қайғырып, қуанған бала ғана әдебиеттің ләззат-шырынын бар жанымен сезінеді» [7, 35-б.]. Сондықтан да жоғары мектептегі қазақ әдебиетін оқыту студенттерді көркем туындының эстетикалық жағынан әсер алуға, адамгершілікке, парасаттылыққа, рухани тазалыққа деген сезімдеріне әсер етіп, танымдық қабілеттерін ашуға жетелейді. Бұл – сабақтың басты мұраты. Демек, көркем шығарманы талдау – оқырмандық қабылдаудың табиғатына негізделетін күрделі процесс. «Қорғансыздың күні» әңгімесін талдау кезінде әдіскер ұстаз Қ. Бітібаеваның әдістемесі бойынша төмендегі кестені (1-кесте) басшылыққа алғанды жөн деп санаймыз [8, 109-б.].

1-кесте – «Қорғансыздың күні» әңгімесін талдау

Әңгіменің құрылысы, негізгі оқиғасы	Кейіпкерлер тағдыры	Жазушының көркемдік әдісі мен тәсілі
1. Жолаушылар. Боран.	Ақан мен Қалтай қонатын жер іздейді.	Баяндау, суреттеу, портреттеу. Портреттеу, баяндау.
2. Жолаушылар, кәріптер үйінде.	13 жасар Ғазиза, оның соқыр анасы, кәрі әжесі. Сорлы кәріп қорғансыздар.	
3. Кәрі кемпірдің мұңын шағуы.	Жалғыз ұлы өлген. Туыстарынан қайыр жоқ. Келіні су қараңғы, немересі жас. Жетім, жесір, қорғансыз күйін айтып, жылайды.	Әңгімелеу, лирикалық шегініс.
4. Шөп қорадағы хайуандық.	Қорғансыз Ғазизаның аянышты халі.	Баяндау, сипаттау.
5. Азаптан құтылу. Боранның ашылуы.	Арының тапталуы. Ғазизаның өлімі.	Суреттеу, баяндау.

Жеке даралап тапсырмалар беруге болады:

1. «Қорғансыздың күні» әңгімесі бойынша портреттеу, пейзаж және суреттеулерді үлестірме қағазға жазып келу.

2. «Оқыған азамат» әңгімесіндегі пейзаж, портреттеу және мақал-мәтелдерді үлестірме қағазға жазып алу.

3. М. Әуезовтің «Бала Мұхтар» кітапшасы бойынша «Қорғансыздың күні», «Көксерек» әңгімелерінің жазылу тарихы туралы деректер жинау [8, 109-б.].

Жоғары мектепте жазушының әңгімелерімен студенттердің мектеп табалдырығынан бастап таныс болып келетінін ескере отырып, оқыту барысында әңгімеге сюжеттік-композициялық талдау, кейіпкерлерін жан-жақты талдау, мәтінді меңгерту, әдеби талдау түрлерін жүргізе отырып, студенттерді танымдық жұмыстарға, зерттеу жұмыстарына жұмылдыру шарт. Ғылыми зерттеу бағытындағы тапсырмалар студенттерге алдын-ала беріліп, тақырыпты терең зерделеулеріне немесе өзге ұлт әдебиеттеріндегі үндестікті табу, салыстыру үшін зерттеу жұмысын ұйымдастыру тиімді.

М. Әуезовтің алғашқы туындыларының бірі – «Оқыған азамат» әңгімесі. Бұл әңгімеде қала тұрғындарының өмірі шынайы суреттеледі. Қазақ тұрмысының ауыр жақтары, ұсқынсыз көріністері бейнеленеді. Шығарманың басты кейіпкері мұғалім Мақсұт арманына жете алмай, науқастанып қыршынынан қиылады. Бұнда да қорғансыз кемпір бейнесі бар. Әңгімеде: «Жалғыз баласы – Мақсұттан басқа сүйеніші, тілеуі жоқ әлсіз сорлы шешесі көкірегі қайғы-шерге толып, көздері мөлтілдеген улы жасқа толып, жаутандап, қуат-көмек сұрағандай болып, Мейірханға қарай береді», - делінген [9, 6–108-бб.].

Жазушы әңгіменің атын тырнақшамен «Оқыған азамат» деп береді. «Жазушы бұл әңгімесінде қазақ жастарының оқығандары ішінен дүниеқор, заңқор болып шыққандарды мінейді. Өзінің қайтыс болған жолдасының әйеліне үйленумен тынбай, жолдасының кәрі шешесінің қолындағы дүние-мүлікті «заңын» тауып, зорлықпен алатын Жұмағұл сияқтының оқумен тапқан білімі арам байлық, тақыстық жолына жұмсалғанын көрсетеді», - дейді ғалым Р. Бердібай [9, 106–175-бб.].

Оқыған азаматтың істеп отырған қылығы осылай болса, онда басқа адамдар не істемек деген оқырманға үлкен ой салады. Әңгімедегі ащы мысқыл кімді де болса мақтамен бауыздағандай ауыр тиеді. Осы жөнінде жазушы-ғалым Т. Жұртбай былай дейді: «Оқыған азамат», «Сөніп-жану», «Заман еркесі», «Кінәмшіл бойжеткен», «Қазақ қызы» әңгімелерінің атындағы мысқыл да соны танытады. Мұнда Абайдың «болыс болдым, мінеки» дейтін

өлеңіндегі әжуа бар. «Міне, оқыған азаматтың, заман еркесінің, қазақ қызының сиқы. Солар өзін осылай атап жүр-ау!» - деген ашындан туған реніштің табы жатыр» [9, 286-б.].

Әңгімені оқытуда оның көркемдік-идеялық ерекшелігін танытуда, тақырыбы мен мазмұнын, композициясын, кейіпкерлерінің психологиялық күйін жеткізудегі жазушының шеберлігін таныту үшін талдау студенттердің танымдық, шығармашылық қабілеттеріне түрткі болады. Жазушының әңгіменің көркемдік ерекшелігін танытудағы шеберлігі кейіпкер бейнесін сомдауы десек, әр кейіпкерінің іс-әрекеті, ішкі сезіміне барлауға жол ашу орынды. Педагог ғалым Б. Сманов: «Сырттай қарағанда кез келген талдауда тұтастық сақталып, проблемалы мәселелер келтірілетіні анық. Кейіпкер бейнесін, оның характерінің қалыптасу жайын қарастырғанда да дәл солай болады. Проблемасыз образды талдау мүмкін емес. Сондықтан да көркем туындыға талдау жасаудың жолдары – тұтастай, проблемалы, образдар бойынша талдау деп шартты түрде аталғанымен, мәселенің қай қырынан келсек те, кейіпкер бейнесін оқып-үйрену ең басты нысана болуы керек», - деп атап көрсетеді [10, 6-б.].

Жоғары мектепте әдеби шығарманың көркемдік-идеялық жағынан талдау барысында, әдеби кейіпкер характерін талдауда шығарманың композициялық сюжеттік талдауына, көркемдік ерекшелігіне, кейіпкер тұлғасына ерекше назар аударған дұрыс. Студенттерді танымдық ойлауға жетелейтін сұрақтар:

1. М. Әуезов әңгімелеріндегі кейіпкерлердің жан-дүниесін ашудағы портреттердің маңызын дәлелдеңдер.

2. Жазушының кейіпкерлер тағдырын шешудегі шешіміне көзқарасың қандай?

3. М. Әуезовтің алғашқы әңгімелеріндегі қорғансыздар кімдер және олардың тағдырын шешудегі жазушының шешіміне келісесіңдер ме?

Танымдық тапсырма сұрақтары студенттерге ой салатындай, өз қорытынды, шешімдерін айтуға жетелейді. Ең бастысы, нақты әрі дәлелдемелер келтіруде мәтінге жүгінгендері қадағаланады. Мәтінге жүгіну арқылы студенттің ғылымилық құзыреттілігін дамыта аламыз. Мәтінге жүгіну қырағылықты талап етеді. Мәтінге жүгіну тиянақтылықты талап етеді. Бұл әдістің маңыздылығы осында.

Қазіргі таңда жазушының мұрасын таныту жоғары мектептерде, жалпы білім беретін мектептерде, өзге де білім салаларында жалғасын тауып, бағдарламалар мен оқулықтардан орын алып, оқыту саласының ұрпақ тәрбиелеудегі құралдарының біріне айналып отыр. Ең бастысы, жазушы мұрасы – адамгершілік пен ізгілікке, имандылыққа, адалдыққа, күрескерлікке, рухани тазалыққа бастар тәрбие құралы. Адам – жан мен тәннен тұрады. Жанның күш алар қойнауы – рух болса, тәндікі – нәпсі. Кей кезде жан мен тәннің мақсаттары бірікпей, өзара текетіресте жүруі мүмкін. М. Әуезовтің әңгімелері осындай дилемалардың төңірегінде модерндік стиль арқылы әңгімелер жазды. Сондықтан да «М. Әуезов әңгімелері – оқушыларды байқағыштыққа, зерделілікке, қырағылыққа баулитын және адам мен табиғат арасындағы байланысты, оның заңдылықтарын тереңірек білуге үйрететін, адамгершілікке, сезімталдыққа тәрбиелейтін танымдық мәні зор шығармалар», - дейді әдіскер ғалым С. Тілешева [11, 148-б.].

М. Әуезовтің «қара сөз қаламгері» деген атын шығарған «Қыр әңгімелері», «Қыр суреттері», «Үйлену», «Сөніп-жану», «Кім кінәлі» атты әңгімелері еді. Жазушының «Ескілік көлеңкесінде», «Кім кінәлі», «Сөніп-жану» әлпеттес шығармалары кең тыныста және шебер жазылған туындылар.

«Ескілік көлеңкесінде» атты әңгімесінде бас кейіпкер байдың ерке қызы Жәмешке ғашық болып жүрген Қабыштың арманын жазушы былай деп береді: «...Қалай да болса, Жәмеш жарық айлы түнде, оңаша тоғайдың ішінде алғашқы рет Қабышпен көрісетін болса, соның өзі де жас жігіттің бұл күнге шейін басынан атқармаған рақаты болмақ» [6, 107–370-бб.].

Сондай-ақ «Кім кінәлі?» әңгімесінде: «Тыстағы жарық ай, тыныштыққа батқан желсіз түн, ұйықтаған ауыл, жым-жырттықпен қалғыған салқын ауа көңлін басып тұрған ауырлықты бір мүйнетте сергіткендей», - деп суреттеледі [6, 107–289-бб.].

Әңгіменің көркемдік ерекшелігін танытудағы құралдың бірі – психологиялық параллелизм. Шығармадағы табиғат көріністеріне, оның кейіпкердің жан-дүниесіне сай берілуіне назар аударту аса маңызды. Өйткені әңгімедегі айтылатын көркемдік ой, идеяны жеткізуде, сондай-ақ кейіпкердің психологиялық жан сырына табиғаттың астасып берілуі суреткер шеберлігін танытады. М. Әуезовтің әңгімелерінің қай-қайсысы болмасын табиғат пен адамзаттың бірлікте алынуы, кейіпкердің жан-күйзелісі табиғат арқылы жеткізіледі.

М. Әуезовтің «Көксерек» әңгімесінің көркемдік ерекшелігін танытуда студенттермен төмендегідей оқытудың жаңаша әдіс-тәсілдері жүргізілді:

1. FFLA кестесі.

Мақсаты: проблеманы шеше білуге жетелеу.

Дәлел	Болжам	Мақсат	Жоспар

2. «ПОПС» формуласы.

Бірінші сөйлем: «Менің ойымша...»

Екінші сөйлем: «Оны мен мына фактілермен, мысалдармен дәлелдей аламын»

Соңғы сөйлем: «Осыған байланысты мен мынадай қорытынды шешімге келдім»

3. «Төрт сөйлем» әдісі

1. Пікір

2. Дәлел

3. Мысалы

4. Қорытынды

4. «Оқырман үні» әдісінде студенттер өз ізденістерін салыстыра отырып, коммуникативтік құзыреттіліктерін танытуға негіз алды (2-кесте).

2-кесте – «Оқырман үні» әдісінде қолданылатын кесте үлгісі

М. Әуезов	Әлем әдебиетімен үндестігі	Алған әсерім		
		Қазақша	Ағылшынша	Орысша
Жетім Көксерек Қорғансыздың күні	Оноре де Бальзак. Горио әкей. Ги де Мопассон «Пышка» т.б	Жазушының әңгімелері жүрегімді тербеп, сезім қылдарына әсер етті. Адам тағдыры туралы ой мені баурап алды...	The writer's stories touched my heart. The thought of human destiny fascinated me ...	Рассказы писателя тронули мое сердце. Мысль о человеческой судьбе завораживала меня...

Бұл тапсырмада студенттердің өз пікірін, ойын, сезімін жазуға, ескере кететін жағдай қай тілде жазам десе, өздерінің қалауы екендігіне мүмкіндік беріледі. Бұл әдісте студенттермен кері байланыс орнатылады әрі рефлексия жасауға мүмкіндік бар. Шығарманың оларға қандай ой салғаны, қалай әсер бергенін жеткізу үшін жазылым дағдысы жүргізілсе, ал іздендіру жұмысы әлем әдебиетімен салыстыру барысында жүреді. Мақсаты: өзі оқыған шығарманың әлемдік туындылармен үндестігін табу, салыстыру. Дәл осы әдістің көмегімен студенттің таным қабілетінің өрісін тани аламыз. Бұл әдіс, әсіресе, шетел

әдебиетін оқытуда кеңінен пайдаланылады. М. Әуезовтің өзі әлемдік классик жазушылардың көптомдығынан орын алғанын ескерсек, салыстыра талдау жазушының идеяларын түсінуге, көзқарастары мүлдем бөлек суреткерлердің арасындағы байланыстарды ашуға септігін тигізеді. М. Әуезов әңгімелеріндегі жекелеген идеялық қатпарлар – дәуірдің сыбызғы үніндей ызалы, күйікті әуен. Өмірдің тақылеттері мен қуаныштары қатар өрілетін әңгімелердің ендігі еншісін әлем әдебиетімен үндестіре арқылы табамыз.

Қорытынды

Қорыта келгенде, М. Әуезов – ұлтымыдың мақтанышы, есімі ұлттық әдебиет пен мәдениет, тарихында мәңгілік жасай береді. 20–30-шы жылдары жазған прозалық шығармалары ұлттық әдебиетімізде жаңашылдықтың жаршысы болды. Сан алуан ұлттық рухани игіліктерімізді жаңғыртып, екшеп, жаңа түрмен алдымызға әкелді. Жазушы туындыларында сомдалатын кейіпкерлер өмірі, олардың портреттері мен характерлері, ішкі психологиясы, табиғат құбылысын адам көңіліне лайықтап суреттеу шеберлігі қаламгердің қас дарынын танытады.

Қазір жоғары білім беру жүйесінде оқыту үдерісін ұлттық құндылықтарға бағыттау, соның негізінде тәрбиенің құралы ету маңызды болып отыр. «Оқыту үдерісінің тәрбиелік құрамдасын күшейту қажет. Олар патриотизм, мораль мен парасаттылық нормалары, ұлтаралық келісім мен толеранттылық, тәннің де, жанның да дамуы, заңға мойынұсынушылық», - деп атап көрсеткендей, ұрпақ тәрбиесіне арқау болған ұлттық құндылықтарымызды насихаттап, жаңғырту, тәрбие құралы етіп пайдалану маңызды. Заман озған сайын жаңа буын, жаңа ұрпақтың келуі – заңдылық, ал М. Әуезовтің мұрасы қаншама ғасыр өтсе де ұрпақ тәрбиелеу мәселесінде құнды болмақ. Әр кезеңнің рухани талаптары өзгерген сайын, жазушы шығармашылық шеберханасына үңілудің формалары да өзгеруі заңдылық. Сол себептен де қазіргі білім беру парадигмасындағы «әдебиетті оқыту әдістемесінің» тұлғалар шығармашылығын талдау, оның көркемдік ерекшелігін түсінудің өзі басты мәселе болып қала береді. Кез келген көркем шығарманың көркемдігінің өлшемі шығарманың өміршеңдігінен, мазмұндылығынан, оқырманға, жалпыадамзаттық құндылықтарға берер ерекшелігімен өлшенбек керек. Ендеше жазушының биік талғамын, мәдениеті мен шебер суреткерлігін таныту әр заманның еншісінде қала бермек. Сондықтан да М. Әуезов мұрасының бергенінен берері әлі де мол, уақыт озған сайын өз іздеушілерін табады деген сенімдеміз.

Жазушы әңгімелері көркемдік ерекшелігімен дараланады, қаламгер шешімін табу оқырманның еншісіне беріледі. Жоғарыда аталған әңгімелерін талдау барысында оқытушыға талдағалы отырған туындының көркемдік ерекшелігіне, көлеміне, оқырманның қабылдауы мен жас ерекшелігіне сай танымдық тапсырмаларды, талдау түрлерін таңдап алу ұсынылады. Қазіргі оқырман жазушының туындыларына тәнті әрі мөлдір бұлақтан сусындағандай рухани тазалыққа тәрбиеленетіндігіне сенеміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Мұхтар мұрасы. Наследие Мухтара: Ғылыми мақалалар мен зерттеулер / Құраст.: Ш. Ыбыраев, С. Қорабаев. – Алматы: Қазақстан, 1997. – 352 б.
2. Мұқанов С. Жазушы жолы. Кітапта: Мұхтар Әуезов тағлымы. Әдеби-сын мақалалар мен зерттеулер / Құраст. Р. Нұрғалиев. – Алматы: Жазушы, 1987. – 432 б.
3. Серғалиев М. «Қорғансыздың күні» – композициясы мен тілі // Абай. – 1997. – №2-3. – Б. 39-43.
4. Бердібай Р. Тарихи роман. – Алматы: Санат, 1997. – 336 б.
5. Әуезов М. Әр жылдар ойлары. – Алматы: Қазақ мемл. көркем әдебиет баспасы, 1959. – 480 б.
6. Әуезов М. Қилы заман. Повестер мен әңгімелер. – Алматы: Жазушы, 1979. – 384 б.
7. Ақшолақов Т. Көркем шығарманың эстетикалық табиғатын таныту. – Алматы: Мектеп, 1975. – 180 б.
8. Бітібаева Қ. Әдебиетті оқыту әдістемесі. – Алматы: Рауан, 1997. – 288 б.

9. Бердібаев Р. Дәстүр тағлымы. Зерттеулер, мақалалар. – Алматы: Жазушы, 1973. – 232 б.
10. Сманов Б. Кейіпкер бейнесін талдау. – Алматы: Рауан, 1990. – 88 б.
11. Тілешова С. М. Әуезовтің педагогикалық, психологиялық көзқарасы және оның творчествосын орта мектепте оқытудың методикасы. – Алматы: Ы.Алтынсарин атындағы ғылыми-зерттеу институты, 1987. – 175 б.

REFERENCES

1. Muhtar murasy. Nasledie Muhtara: Gylymi maqalalar men zertteuler [Muhtar's legacy: Scientific articles and researches] / Qurast.: Sh.Ybyraev, S. Qorabaev. – Almaty: Qazaqstan, 1997. – 352 b. [in Kazakh]
2. Muqanov S. Jazushy joly. Kitapta: Muhtar Auezov taglymy. Adebі-syn maqalalar men zertteuler [Education of Mukhtar Auezov. Literary-critical articles and studies.] / Qūrast. R. Nurgaliev. – Almaty: Jazushy, 1987. – 432 b. [in Kazakh]
3. Sergaliev M. «Qorgansyzdyn kuni» – kompoziciasy men tili // Abai. – 1997. – №2-3. – B. 39–43. [in Kazakh]
4. Berdibai R. Tarihi roman [Historical novel]. – Almaty: Sanat, 1997. – 336 b. [in Kazakh]
5. Auezov M. Ar jyldar oilary [Thoughts of each year]. – Almaty: Qazaq. meml. korkem adebiet baspasy, 1959. – 480 b. [in Kazakh]
6. Auezov M. Qily zaman. Povester men angimeler [Tough time. Novels and stories]. – Almaty: Jazushy, 1979. – 384 b. [in Kazakh]
7. Aksholakov T. Korkem shygarmanyn estetikalыq tabigatyn tanytu [Demonstration of the aesthetic nature of the work of art]. – Almaty: Mektep, 1975. – 185 b. [in Kazakh]
8. Bitibaeva Q. Adebіetti oqytu adistemesi [Methods of teaching literature]. – Almaty: Rauan, 1997. – 288 b. [in Kazakh]
9. Berdibaev R. Dastur taglymy. Zertteuler, maqalalar [Traditional education. Researches, articles]. – Almaty: Jazushi, 1973. – 232 b. [in Kazakh]
10. Smanov B. Keyipker beinesin taldaу [Character image analysis]. – Almaty: Rauan, 1990. – 88 b. [in Kazakh]
11. M. Auezovtin pedagogikalыq, psihologialыq kozqarasy jane onyn tvorchestvosyn orta mektepte oqytudyn metodikasy [Pedagogical and psychological views of M. Auezov and methods of teaching his work in high school]. – Almaty: Y. Altynsarin atyndagy gylymi-zertteu instituty, 1987. – 175 b. [in Kazakh]